

ISBN: 978-960-9529-05-1

Θέατρο & παραστατικές τέχνες στην εκπαίδευση: Ουτοπία ή Αναγκαιότητα;

Theatre/Drama & Performing Arts in Education: Utopia or Necessity?

Επιμέλεια: Μπέττυ Γιαννούλη, Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης
Edited by Betty Giannouli, Marios Koukounaras-Liagkis

Αθήνα, 2019

Προσεγγίζοντας το φαινόμενο της φτώχειας μέσα από τη Θεατρική Αγωγή: μια εκπαιδευτική παρέμβαση

Μάρθα Κατσαρίδου, Θεοδώρα Χριστοδούλου

Το άρθρο αυτό είναι προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας: www.TheatroEdu.gr
Εκδότης: **Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση**
Για παραγγελίες σε έντυπη μορφή όλων των βιβλίων: info@theatroedu.gr

ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΠΑΡΑΚΑΤΩ

Το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και προσωπική μελέτη. Κάθε αναφορά στο άρθρο ή σε μέρος του άρθρου μπορεί να γίνει με παραπομπή στην παρούσα έκδοση.

Προσεγγίζοντας το φαινόμενο της φτώχειας μέσα από τη Θεατρική Αγωγή: μια εκπαιδευτική παρέμβαση

Μάρθα Κατσαρίδου, Θεοδώρα Χριστοδούλου

Περίληψη

Η ανακοίνωση επιχειρεί να προσεγγίσει το φαινόμενο της φτώχειας μέσα από τη Θεατρική Αγωγή στο πλαίσιο μιας εκπαιδευτικής παρέμβασης. Αναλυτικότερα, η ανακοίνωση, η οποία αντλεί περιεχόμενο από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο μεταπτυχιακής διατριβής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Θεατρικές Σπουδές» του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου (2016-2017), διαρθρώνεται σε δύο μέρη: το θεωρητικό και το ερευνητικό. Στο πρώτο μέρος, αναλύονται οι βασικές έννοιες της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της αλληλεγγύης στο πλαίσιο του μαθήματος της Αγωγής Υγείας. Ακολούθως, παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόβαθρο της Θεατρικής Αγωγής και των θεωριών που επηρέασαν το παρόν θεατρικό μοντέλο.

Το δεύτερο μέρος αφορά την εκπαιδευτική παρέμβαση. Αρχικά, αναλύεται η έρευνα δράσης (Altrichter, Posch, Somekh, 2001), η βασική ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε. Ακολούθως, μέσα από την περιγραφή σημαντικών σημείων της παρέμβασης και ουσιαστικά την ανάλυση των συμπερασμάτων της έρευνας, επιχειρείται να καταδειχθεί ο πολύτιμος ρόλος της Θεατρικής Αγωγής ως διδακτικού μέσου και εργαλείου κοινωνικής παρέμβασης.

Λέξεις-κλειδιά: *Θεατρική Αγωγή, φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, αλληλεγγύη, έρευνα δράσης.*

1. Εισαγωγή – Η αναπόδραστη σχέση των δύο πεδίων

Οι άνθρωποι της δυτικής κοινωνίας αγνοούμε το φαινόμενο της φτώχειας, «επειδή συμμερίζομαστε με τις κοινωνίες όλων των εποχών την ικανότητα να μη βλέπουμε αυτά που δεν επιθυμούμε να δούμε», σημειώνει ο James Kenneth Galbraith, υπογραμμίζοντας ότι «η φτώχεια μπορεί να γίνει αθέατη κατά βούληση» (Καυταντζόγλου, 2006, σ. 121).

Συμφωνώντας με την παραπάνω άποψη και θεωρώντας ότι οι άνθρωποι που βασανίζονται από τη φτώχεια σήμερα είναι πιο ορατοί από ποτέ, η συγκεκριμένη ανακοίνωση επιχειρεί να προσεγγίσει το φαινόμενο της φτώχειας μέσα από τη Θεατρική Αγωγή στο πλαίσιο μιας εκπαιδευτικής παρέμβασης.¹

Το θέατρο άλλωστε, λόγω της πολυσύνθετης μορφής του, συνενώνει αρμονικά τις πιο πολλές τέχνες και κατέχει συγκεκριμένο ρόλο στη συλλογική διαδικασία εξερεύνησης ιδεών, αξιών και συναισθημάτων (Παπαδόπουλος, 2006, σ. 3). Την ίδια στιγμή, η Θεατρική Αγωγή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο έρευνας και κοινωνικής παρέμβασης (Κατσαρίδου, 2014, σσ. 386-387) και, μέσα από την προώθηση της βιωματικής και ομαδοσυνεργατικής μάθησης, τον διάλογο και την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, να επιδιώξει τον προβληματισμό, τη συνειδητοποίηση και τελικά την αλλαγή στην κοινωνία (Γραμματάς, 2016, 2009, σ. 423, Nicholson, 2005, σ. 19).

Πρόσφορο έδαφος στη δημιουργική σύνδεση των δύο πεδίων, δηλαδή της προσέγγισης του φαινομένου της φτώχειας μέσα από τη Θεατρική Αγωγή, αποτελεί το μάθημα της Αγωγής Υγείας, όπως έχει δομηθεί σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών των δημόσιων Δημοτικών σχολείων της Κύπρου (*Μάθημα Αγωγής Υγείας*, ΝΑΠ, Κύπρος). Οι θεματικές ενότητες που επιλέγονται και αναλύονται, η στοχοθεσία που τίθεται ως προς την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων των μαθητών, ακόμη και οι βιωματικές μέθοδοι διδασκαλίας που προτείνονται συνδέουν αναπόδραστα το αντικείμενο της Αγωγής Υγείας με τη Θεατρική Αγωγή (*Μεθοδολογία*, ΝΑΠ, Κύπρος).

Στην επόμενη ενότητα αναλύονται θεωρητικά τα κοινωνικά φαινόμενα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς επίσης και η ηθική αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης, τριών εννοιών που συνδέονται μεταξύ τους στην ενότητα 12 του βασικού εγχειριδίου που προτείνεται από το Υπουργείο για τη διδασκαλία του μαθήματος της Αγωγής Υγείας στο Δημοτικό σχολείο, δηλαδή, τη «Μικρή Πυξίδα/Compasito».

2. Η φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η κοινωνική αλληλεγγύη

Η φτώχεια υπάρχει σε όλες τις μοντέρνες κοινωνίες (Wilber, 1975, σ. 5) και συνιστά ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες. Η δυσκολία στη διατύπωση ενός ορισμού οφείλεται στην πολυπλοκότητα του φαινομένου. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, αποδεχόμενη έναν σχετικό ορισμό της φτώχειας, ορίζει τους φτωχούς ως «τα άτομα, τις οικογένειες και τις ομάδες ατόμων των οποίων οι πόροι –υλικοί, πολιτιστικοί, κοινωνικοί– είναι τόσο περιορισμένοι, ώστε να αποκλείονται από ένα ελάχιστο αποδεκτό τρόπο ζωής στη χώρα-μέλος που ζουν» (Γούλας, 2006, σ. 9). Ωστόσο, η πιο πρωτοποριακή προσέγγιση του ορισμού της φτώχειας αποτελεί αυτή του νομπελίστα οικονομολόγου Amartya Sen. Διευκρινίζει «ότι δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο το τι υλικά αγαθά ή το μέγεθος του εισοδήματος που κατέχουν οι άνθρωποι, αλλά και το τι μπορούν να κάνουν με αυτά» (Οικονόμου, Φέρωνας, 2006, σ. 14). Προσεγγίζει τη φτώχεια ως έλλειψη δυνατοτήτων –εγγενών και οργανικών–, που θα επέτρεπαν στους ανθρώπους να κάνουν πράγματα που θέλουν (Backwith, 2015, σ. 15).

Αξίζει να σημειωθεί η παρατήρηση ότι στο μυαλό πολλών η φτώχεια έχει υποβιβαστεί σε μια δευτερεύουσα θέση πίσω από αίτια όπως ο πόλεμος, η ρύπανση του περιβάλλοντος και η αύξηση του πληθυσμού. Οι τελευταίες απόπειρες προσέγγισης της φτώχειας περιλαμβάνουν οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της αποστέρησης (Οικονόμου, Φέρωνας, 2006, σ. 15). Το σημείο εκκίνησης των διαρθρωτικών θεωριών είναι ότι η κοινωνία είναι δομημένη και οργανωμένη άνισα (Backwith, 2015, σσ. 24-25. Οικονόμου, Φέρωνας, 2006, σ. 16). Η φτώχεια αποτελεί πλέον μια προβληματική περιοχή, όπου εκατομμύρια φτωχοί άνθρωποι χρειάζονται, περισσότερο από ποτέ, άμεση βοήθεια (Wilber, 1975, σ. 1).

Άμεση απόρροια της φτώχειας είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός. Οι φτωχοί αυτομάτως προσδιορίζονται ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας και ωθούνται προς την περιθωριοποίηση (Καυταντζόγλου, 2006, σ. 127). Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί ισχυρή μορφή βίας και ταυτόχρονα μία από τις σοβαρότερες συνέπειες της φτώχειας, χωρίς όμως να είναι δημιούργημα της σύγχρονης κοινωνίας. Ανέκαθεν στον κόσμο υπήρχε εκείνη η μερίδα των ανθρώπων που θεωρούνταν ακατάλληλοι, αποτυχημένοι, έκπτωτοι και, ως εκ τούτου, κοινωνικά αποκλεισμένοι, βρίσκονταν δηλαδή εντός/εκτός της κοινωνίας (Καυταντζόγλου, 2006, σ. 11). Χαρακτηρίζοντας τον κοινωνικό αποκλεισμό ως «μια δυναμική διαδικασία αποξένωσης από τον κοινωνικό και οικονομικό ιστό μιας χώρας» (Αμίτσης, 2006, σ. 15), αντιλαμβάνεται κανείς ότι πιο συχνά θύματα είναι άτομα που «διαφοροποιούνται» λόγω του οικονομικού ή/και κοινωνικού status, της εθνικότητας, του φύλου, της θρησκείας, της εκπαίδευσης, της καταγωγής, του παρελθόντος, αλλά και οποιασδήποτε άλλης μορφής διαφορετικότητας (Marlier, Atkinson, 2010, σ. 286).

Ο εγγενής πολιτικό-ιδεολογικός χαρακτήρας του κοινωνικού αποκλεισμού προκαλεί την αδυναμία διατύπωσης ενός καθολικά αποδεκτού ορισμού. Ανεξάρτητα από τις διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στις θεωρητικές προσεγγίσεις του κοινωνικού αποκλεισμού, διακρίνονται και αξιοσημείωτα κοινά στοιχεία. Κοινός τόπος για τα περιθωριοποιημένα άτομα είναι η δυσχέρεια αξιοποίησης της ιδιότητας του πολίτη και της άσκησης των ικανοτήτων τους, η ανισότητα στις κοινωνικές τους σχέσεις, η αποξένωση από τους πολιτικούς και νομικούς θεσμούς της κοινωνίας (Αμίτσης, 2006, σσ. 51-52. Marlier, Atkinson, 2010, σ. 287).

Σύμφωνα με τον Τσιάκαλο, αυτό το οποίο πρέπει να υπολογίζει περισσότερο η κοινωνία είναι πως, ανεξαρτήτως ποια κατηγορία θεωρείται αποκλεισμένη, δεν παύει μέσα σε αυτή να ενυπάρχουν και παιδιά (Τσιάκαλος, 1999, σ. 56). Στον αντίποδα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και ενότητας με πράξεις αλτρουισμού και αλληλεγγύης αποτελεί άμεση, ρητή και επιτακτική απάντηση στο ανασφαλές περιβάλλον το οποίο δημιουργεί ο φόβος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού (Παπαγεωργίου, 2015, σ. 158).

Ως κοινωνική αλληλεγγύη κατανοείται κυρίως η ηθική αξία, η οποία εκφράζεται με πράξεις υποστήριξης και στάσεις συμπαράστασης σε άτομα που έχουν πραγματικά ανάγκη ή συγκαταλέγονται στις ευπαθείς ομάδες ή βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό (Παπαγεωργίου, 2015, σ. 147).

Έτσι η κοινωνική αλληλεγγύη λειτουργεί σε πολλαπλά επίπεδα για την ενεργοποίηση των πολιτών (Παπαγεωργίου, 2015, σ. 158) και ως πράξη παίρνει μορφή από φορείς όπως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, φιλανθρωπικά ιδρύματα, εθελοντικά δίκτυα και φορείς διεθνούς βοήθειας. Πιο ουσιαστικό ρόλο όμως έχουν οι δράσεις πολιτών που πραγματοποιούνται σε επίπεδο γειτονιάς (Αφουξενίδης, 2015, σσ. 317-336. Παπαγεωργίου, 2015, σ. 146). «Οι δράσεις αυτές με το ποικίλο κοινωνικό έργο διαμορφώνουν μια κουλτούρα αλληλεγγύης που δεν εκδηλώνεται μέσω του κράτους “εκ των άνω”, αλλά πολύ πιο άμεσα και

αυθόρμητα, “από τα κάτω”, από πολίτες που ανταποκρίνονται στον συνάνθρωπο που ζητάει βοήθεια» (Παπαγεωργίου, 2015, σ. 146).

Σε όλη αυτή την κοινωνική δράση αμέτοχη δεν μπορεί να μείνει η εκπαίδευση και πόσο μάλλον η βιωματική προσέγγιση της γνώσης μέσω της Θεατρικής Αγωγής, που ενθαρρύνει την ανάπτυξη της αλληλοκατανόησης, του σεβασμού στον Άλλο, της ενσυναίσθησης, της συλλογικής νοηματοδότησης και στοχεύει στη γνώση του εαυτού και του κόσμου. Μέσα από τις θεατρικές πρακτικές δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να εξετάσουν την κοινωνική ζωή υποδύομενοι τους εκάστοτε ρόλους και έτσι να αναπτύξουν την κοινωνική διάσταση του εαυτού τους και να αποκτήσουν το αίσθημα της κοινωνικής ευθύνης (Αυδή, Χατζηγεωργίου, 2007, σσ. 26, 33, 34, 62).

3. Το θεατρικό μοντέλο της έρευνας

Η Θεατρική Αγωγή, συνδυάζοντας τη συναισθηματική εμπλοκή και τη νοητική επεξεργασία, τη βίωση και τον στοχασμό (Αυδή, Χατζηγεωργίου, 2007, σ. 19), έχει τη δυνατότητα, ανάλογα με τη στοχοθεσία που κάθε φορά τίθεται, το εκάστοτε εκπαιδευτικό πλαίσιο, τις θεατροπαιδαγωγικές μεθόδους/πρακτικές που εφαρμόζονται και βέβαια τις διαφορετικές ανάγκες κάθε ομάδας-στόχου, να αντιμετωπιστεί με τρεις μορφές: ως μορφή τέχνης, ως διδακτικό μέσο και ως εργαλείο έρευνας και κοινωνικής παρέμβασης (Κατσαρίδου, 2014, σ. 21). Άλλωστε, την ευρύτητα του υπό εξέλιξη πεδίου διαπιστώνει κανείς αναλογιζόμενος τους πολλούς και διαφορετικούς όρους που κατά καιρούς χρησιμοποιούνται, τις ποικίλες μεθόδους/πρακτικές θεάτρου που προτείνονται, την ανάγκη για ενδελεχή έρευνα σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, τις κατηγοριοποιήσεις και τις συνδέσεις με συναφή πεδία.

Σε αυτό το πλαίσιο, καταλυτική είναι η χρήση του ευρύτερου όρου «Εφαρμοσμένο Θέατρο», προκειμένου να ενταχθούν εκείνες οι μορφές θεατρικής δραστηριότητας με στόχο την ωφέλεια των ατόμων, των κοινοτήτων και των κοινωνιών, οι οποίες λαμβάνουν χώρα παντού εκτός των παραδοσιακών θεατρικών οργανισμών (Nicholson, 2005, σσ. 3-5). Έτσι, το Εφαρμοσμένο Θέατρο αποτελεί ένα όρο-ομπρέλα που εμπεριέχει μορφές θεάτρου σε θεραπευτικό, εκπαιδευτικό και κοινωνικό πλαίσιο, όπως, για παράδειγμα, τη Δραματοθεραπεία, το Θέατρο στην Εκπαίδευση, το Κοινωνικό Θέατρο και ποικίλες άλλες επιμέρους μορφές. Χρειάζεται βέβαια να σημειωθεί ότι ενώ σήμερα μπορούν να διακριθούν οι παραπάνω βασικές περιοχές Εφαρμοσμένου Θεάτρου, εντούτοις τα μεταξύ τους όρια είναι δυσδιάκριτα. Κοινός τόπος αποτελεί η βελτίωση της ζωής του ατόμου και της κοινωνίας, δηλαδή η ατομική και η κοινωνική ενδυνάμωση και τελικά η κοινωνική παρέμβαση και αλλαγή (Φρέιρε, 1997, σσ. 80-88).

Έτσι για την προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων της συγκεκριμένης εργασίας συνδυάστηκαν και αξιοποιήθηκαν δημιουργικά κάποιες μορφές θεάτρου που αφορούν τόσο εκπαιδευτικούς όσο και κοινωνικούς στόχους. Πιο συγκεκριμένα, το κοινωνικό πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας οδήγησε στη χρήση της διερευνητικής δραματοποίησης ως μέθοδο διδασκαλίας, αφού δίνεται η ευκαιρία στους μαθητές να ανακαλύψουν την έννοια του Άλλου, να έρθουν σε επαφή με καινούργιες αντιλήψεις και συμπεριφορές, να γνωρίσουν καινούργιες κοινωνίες και τέλος, να κατανοήσουν το ξένο και το άγνωστο που τους προτείνεται (Παπαδόπουλος, 2007, σσ. 33-34). Επιπλέον, δίνεται έμφαση στη μαθησιακή διαδικασία, με βασική επιδίωξη τη βιωματική και στοχαστική διερεύνηση της ανθρώπινης εμπειρίας και της κοινωνικής πραγματικότητας.

Βασική επιρροή στη διαμόρφωση του θεατρικού μοντέλου της έρευνας αποτέλεσε το Θέατρο του Καταπιεσμένου. Ο δημιουργός του, Augusto Boal, εστίασε στη δύναμη της αλλαγής την οποία κατέχει το θέατρο, αναγνωρίζοντας την αναπόδραστη σχέση κοινωνίας και θεάτρου. Για τον Boal ο θεατής δεν μεταβιβάζει κανένα δικαίωμα για να δράσουν ή να σκεφτούν άλλοι στη θέση του, απελευθερώνεται, δρα και σκέφτεται για τον εαυτό του. Έτσι μετατρέπει τον παθητικό θεατή (spectator) σε ενεργητικό θεατή (spect-actor) (Schutzman, Cohen-Cruz, 1994, σ. 1). Αυτή η μετατροπή του παθητικού θεατή σε ενεργητικό κατά τη διάρκεια της παράστασης αναπτύσσει την κριτική σκέψη των θεατών, ενώ παράλληλα τους ενεργοποιεί και τους ενδυναμώνει, επιφέροντας μια προσωπική αλλά και κοινωνική αλλαγή (Boal, 1985, σ. 121). Ο ίδιος έχει επηρεαστεί ιδιαίτερα από τις απόψεις του παιδαγωγού Paulo Freire, που εισάγει την «προβληματίζουσα εκπαίδευση, η οποία επιδιώκει την αποκάλυψη της πραγματικότητας και την κριτική επέμβαση σε αυτή» (Φρέιρε, 1977, σ. 216).

Τέλος, στο θεατρικό μοντέλο συνδυάστηκαν πρακτικές θεατρικού παιχνιδιού, το οποίο άλλωστε «αποτελεί μια πρωταρχική μορφή κοινωνικοποίησης του παιδιού» (Γραμματάς, 1999, σ. 73). Η παιγνιώδης μορφή του θεατρικού παιχνιδιού προσφέρει τη δυνατότητα στο παιδί να αναπλάσει και να ανασυνθέσει την καθημερινότητα, αλλά και να συνδέσει τις τέχνες με το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον (Κουρετζής, 2008, σ. 113).

Σύμφωνα με το μοντέλο που σχεδιάστηκε για την παρούσα παρέμβαση, σε κάθε συνάντηση ακολουθήθηκαν οι εξής φάσεις:

Α' φάση: Δραστηριότητες θεατρικού παιχνιδιού για την προώθηση της συνεργασίας, της ομαδικότητας, του ενθουσιασμού, του ενδιαφέροντος.

Β' φάση: Εισαγωγή στο αρχικό ερέθισμα, που ήταν κάποιο βίντεο ή φωτογραφίες ή έντυπο υλικό και εισήγαγε την ομάδα στο υπό διερεύνηση θέμα. Σαφώς γινόταν χρήση και τεχνικών δραματοποίησης, όπως οι παγωμένες εικόνες, για την κατανόηση του θέματος.

Γ' φάση: Δημιουργία νέου δραματικού περιβάλλοντος και εμπάθυση στο θέμα μέσα από τη χρήση επιλεγμένων τεχνικών δραματοποίησης, ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων.

Δ' φάση: Αξιολόγηση της συνάντησης από όλη την ομάδα μέσα από δραστηριότητες γραπτές ή θεατρικές με στόχο τον αναστοχασμό.

4. Η Θεατρική Αγωγή στη προσέγγιση κοινωνικών θεμάτων

Την εφαρμογή της Θεατρικής Αγωγής ή γενικότερα του Εφαρμοσμένου Θεάτρου ως διδακτικού μέσου για την προσέγγιση κοινωνικών φαινομένων και ταυτόχρονα ως εργαλείου έρευνας και κοινωνικής παρέμβασης διαπιστώνει κανείς από τα πολυάριθμα πολυσχιδή προγράμματα που κατά καιρούς έχουν σχεδιαστεί. Θέματα που αποτελούν ενότητες στο μάθημα της Αγωγής Υγείας, όπως μετανάστες, πρόσφυγες, σχολικός εκφοβισμός, φτώχεια, ρατσισμός και διαφορετικότητα προσεγγίζονται μέσα από θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα και δράσεις οι οποίες πραγματοποιούνται στην Ελλάδα και την Κύπρο. Ειδική αναφορά μπορεί να γίνει στο πρόγραμμα «Κι αν ήσουν εσύ;» του Πανελληνίου Δικτύου για το Θέατρο στην Εκπαίδευση με την υποστήριξη της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, στο διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα Radical Hope, σε προγράμματα της ΑΡΣΙΣ σε συνεργασία με το Δίκτυο Κοινωνικών Δομών αντιμετώπισης της φτώχειας, στο Ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Musiques Migratoires Erasmus+».

Ταυτόχρονα, υπάρχουν θεατρικά προγράμματα που υλοποιούνται στην Κύπρο, όπως το πρόγραμμα DAPHNE, οι Δράσεις Σχολικής και Κοινωνικής Ένταξης (ΔΡΑ.ΣΕ) και η δημιουργική εβδομάδα Voice (it).²

5. Ερευνητικά ερωτήματα, Έρευνα Δράσης, μέθοδοι συλλογής δεδομένων

Λαμβάνοντας υπόψη τη βιβλιογραφία αναφορικά με εκπαιδευτικά προγράμματα που με βάση το θέατρο επιδιώκουν την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε διάφορα κοινωνικά θέματα, δομήθηκε ο στόχος και το περιεχόμενο της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής παρέμβασης. Πιο συγκεκριμένα, η πρόταση αφορά τη χρήση της Θεατρικής Αγωγής με στόχο την εμπάθυση στις αιτίες και τις συνέπειες της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, τη σύνδεσή τους με την πραγματικότητα και τις βιωμένες εμπειρίες, καθώς επίσης και την προώθηση της κοινωνικής αλληλεγγύης, εννοιών που αναλύονται στο μάθημα της Αγωγής Υγείας. Επιμέρους στόχοι που τέθηκαν αφορούν την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης στους μαθητές για το φαινόμενο της φτώχειας, την ανάπτυξη κριτικής σκέψης για τις καθημερινές κοινωνικές συνθήκες, την επιστράτευση προσωπικών εμπειριών και την ενδεχόμενη αλλαγή στάσεων των παιδιών.

Σαφώς, τα ερωτήματα διαμορφώνονται πάντα και σε άμεση σχέση με την εκάστοτε ομάδα στόχου, που στη συγκεκριμένη περίπτωση αποτέλεσαν 20 μαθητές της Ε' τάξης του Δημοτικού σχολείου Α' Ξυλοφάγου Λάρνακας. Η πλειονότητα των παιδιών ήταν αγόρια. Στο σχολείο φοιτούν παιδιά κυπριακής καταγωγής, αλλά και παιδιά με καταγωγή από Βουλγαρία, Ρουμανία, Ελλάδα και άλλες χώρες. Ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό μαθητών ανήκουν στις οικονομικά ευάλωτες ομάδες και συγκαταλέγονται στους άπορους μαθητές, οπότε το Υπουργείο, ο Σύνδεσμος Γονέων και Κηδεμόνων και η Διεύθυνση σε αρκετές περιπτώσεις, με οργανωμένες δράσεις, διευκολύνουν τη φοίτηση των παιδιών.

Η βασική μέθοδος η οποία χρησιμοποιήθηκε στη συγκεκριμένη έρευνα για την προσέγγιση των ερευνητικών στόχων είναι η έρευνα δράσης. Ως ποιοτικό είδος έρευνας μελετά τα παιδαγωγικά φαινόμενα στο φυσικό τους πλαίσιο, δηλαδή την τάξη, και επιδιώκει να κατανοήσει προβληματικές καταστάσεις και να συμβάλει στην αλλαγή ή και τη βελτίωσή τους (Κατσαρίδου, 2011, σ. 120).

Οι συμμετέχοντες, σύμφωνα με το μοντέλο σχεδιασμός-δράση-παρατήρηση-αναστοχασμός, δρουν και στοχάζονται, παρατηρούν και επανασχεδιάζουν, εφαρμόζουν εκ νέου και ασκούν κριτική και αυτοκριτική σε ένα πλαίσιο διαρκούς σύνθεσης και ανασύνθεσης (Cohen, Manion, Morrison, 2007, σ. 390, Κατσαρού, Τσάφος, 2003, σ. 20).

Αναφορικά με τις μεθόδους συλλογής δεδομένων, εφαρμόστηκε η μέθοδος της τριγωνοποίησης, οπότε συλλέχθηκε και αναλύθηκε ερευνητικό υλικό από όλους τους εμπλεκόμενους στη δράση –μαθητές, κριτικό φίλο, μόνιμη εκπαιδευτικό και εκπαιδευτικό-ερευνητήρια– μέσα από τη μέθοδο συγγραφής ημερολογίου, μαγνητοσκόπησης, φωτογράφισης και ηχογράφισης των συναντήσεων (Altrichter, Posch, Somekh, 2001, σσ. 173-174). Σαφώς, στην έρευνα ακολουθήθηκαν όλα τα δεοντολογικά κριτήρια ποιότητας (Altrichter, Posch, Somekh, 2001, σσ. 122-124). Ακολούθως, περιγράφονται βασικά σημεία της παρέμβασης, όπου τα θεωρητικά πεδία συνδέονται πρακτικά με στόχο την προσέγγιση των ερευνητικών στόχων της εργασίας.³

6. Η εκπαιδευτική παρέμβαση

Η εκπαιδευτική παρέμβαση, συνολικής διάρκειας οκτώ συναντήσεων (επτά δίωρων και μίας μονώωρης), πραγματοποιήθηκε τη σχολική χρονιά 2016-2017, κατά τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο. Η πρώτη συνάντηση αφορούσε αφενός την πρώτη γνωριμία με την ομάδα και αφετέρου την ανάκληση των υπαρχουσών απόψεων των παιδιών για το θέμα της φτώχειας. Έτσι έπειτα από θεατρικά παιχνίδια γνωριμίας, η εκπαιδευτικός-ερευνήτρια παρουσίασε φωτογραφίες σχετικές με το φαινόμενο και στη συνέχεια ζήτησε τις προσωπικές καταθέσεις της τάξης: «Απόγνωση, βάσανα, πείνα, θλίψη, πεθαίνουν, δεν έχουν φαγητό, δεν έχουν κρεβάτι να κοιμηθούν, δεν έχουν νερό, δεν έχουν λεφτά». Μετά τον ορισμό της φτώχειας σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση, ακολούθησε η δημιουργία ομαδικών παγωμένων εικόνων σχετικά με το θέμα. Μέσα από την ανίχνευση σκέψης, οι μαθητές εμπάθουν σε ρόλους και καταστάσεις ανακαλώντας και δικές τους εμπειρίες: «Κοντινά μου πρόσωπα αντιμετωπίζουν παρόμοιες δυσκολίες / Πεινάω πολύ, μαμά / Δεν ξέρω τι άλλο να κάνω / Δεν μπορώ να βρω δουλειά και τα παιδιά μου πεινάνε». Μάλιστα, συζητώντας για τα αίτια της φτώχειας, η πλειονότητα αναφέρθηκε στο θέμα της ανεργίας. Η αναζήτηση/συλλογή υλικού για τα αίτια της φτώχειας αποτέλεσε και την εργασία που ανέλαβαν οι μαθητές για την επόμενη συνάντηση.

Στη δεύτερη συνάντηση πραγματοποιήθηκε η τεχνική «μανδύας του ειδικού», προκειμένου οι μαθητές, σε ρόλο επιστημόνων, να διερευνήσουν τις αιτίες της φτώχειας. Ταυτόχρονα, συνδυάστηκε η τεχνική της τηλεοπτικής εκπομπής, με την οποία οι μαθητές, σε ρόλο ειδικών επιστημόνων, παρουσίασαν στην τάξη το υλικό που τους ζητήθηκε να συλλέξουν στην προηγούμενη συνάντηση. Το υλικό των παιδιών ήταν ικανοποιητικό και αφορούσε αιτίες κυρίως από τον κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό τομέα. Σε επόμενη φάση, η εκπαιδευτικός-ερευνήτρια εμπλούτισε το αρχείο των παιδιών με επιπλέον υλικό αναφορικά με άλλες αιτίες του φαινομένου και ζήτησε να πραγματοποιήσουν αυτοσχεδιασμούς, ορίζοντας ένα αίτιο προς παρουσίαση σε κάθε ομάδα. Ενώ οι τεχνικές που συνδυάστηκαν –διακοπή δράσης, φωνακτές σκέψεις, alter ego– ενθουσίασαν τα παιδιά, εντούτοις παρουσίασαν σύγχυση στην κατανόηση κάποιων αιτιών της φτώχειας (όπως την αποικιοκρατία). Έπειτα από αναστοχασμό οι συμμετέχοντες-εκπαιδευτικοί αποφάσισαν να διερευνήσουν εκ νέου τις αιτίες της φτώχειας στην επόμενη συνάντηση.

Στην τρίτη συνάντηση η μείωση και η συγκεκριμενοποίηση των αιτιών σε αυτές του πολέμου, της ανεργίας, του ρατσισμού και της καταστροφής του περιβάλλοντος βοήθησε τους μαθητές να εστιάσουν και να κατανοήσουν καλύτερα τους τομείς που επηρεάζουν το φαινόμενο της φτώχειας. Ακολούθησαν παγωμένες εικόνες και αυτοσχεδιασμοί ξεχωριστά για κάθε αίτιο. Ένα παιδί, διερευνώντας το αίτιο του πολέμου, αναφέρθηκε στην τουρκική εισβολή του 1974, σχολιάζοντας τα λόγια του παππού του σχετικά με το πώς έχασαν την περιουσία τους και σε μία νύχτα βρέθηκαν μέσα στη φτώχεια. Αξιοσημείωτο ήταν το ενδιαφέρον της τάξης για θέματα ρατσισμού και κοινωνικού αποκλεισμού: «Γιατί να με προσβάλουν; / Είμαι κι εγώ ένας κανονικός άνθρωπος, όπως οι άλλοι». Τέλος, όπως καταθέτει ένας μαθητής στο ημερολόγιό του: «Το αγαπητό μου θέατρο κάνει το μάθημα πολύ πιο ενδιαφέρον και πολύ πιο εύκολο για να μάθεις, σήμερα κατάλαβα τα πάντα».

Στην τέταρτη συνάντηση, προκειμένου να ενισχυθεί η θέση του Galbraith ότι η φτώχεια μπορεί να γίνει αθέατη κατά βούληση και ταυτόχρονα να διερευνηθούν οι συνέπειες της φτώχειας, δόθηκε ως αρχικό ερέθισμα/υλικό της συνάντησης η ταινία *Ένα δέντρο μια φορά*, βασισμένη στο γνωστό παραμύθι του Ευγένιου Τριβιζά. Μέσα από παγωμένες εικόνες και ανίχνευση της σκέψης, οι μαθητές διερεύνησαν αρχικά τις σκηνές απόρριψης του ήρωα από τον υπόλοιπο κοινωνικό περίγυρο, καθώς είναι άπορος και άστεγος. Σε επόμενη φάση, η άδικη κατηγορία του ήρωα για κλοπή απασχόλησε ιδιαίτερα τα παιδιά. Με τις τεχνικές της συνέντευξης και της οπτικής γωνίας, διαφορετικοί ήρωες αφηγήθηκαν μια δική τους προσέγγιση στην ιστορία. Αναδείχθηκαν οι συνέπειες της φτώχειας, τα κοινωνικά στερεότυπα και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Η ιστορία προβλημάτισε ιδιαίτερα τα παιδιά: «Εμείς μπορούμε να πάμε σχολείο και να ασχοληθούμε με διάφορες δραστηριότητες το απόγευμα, το παιδάκι της ιστορίας εξαιτίας της φτώχειας είναι αναγκασμένο να δουλεύει, πιστεύω πως είναι πολύ άδικο αυτό / Εκτίμησα όλα όσα έχω».

Στην πέμπτη συνάντηση, στο πλαίσιο μιας φανταστικής τηλεοπτικής εκπομπής, όπου η εκπαιδευτικός-ερευνήτρια αποτελούσε την παρουσιάστρια, η τάξη προσκλήθηκε να παρακολουθήσει δύο βίντεο κοινωνικού περιεχομένου. Το πρώτο αφορούσε ένα κοινωνικό πείραμα με ένα μικρό κοριτσάκι το οποίο εμφανίζεται σε δημόσιους χώρους, τη μια φορά φτωχό και την άλλη πλούσιο, και καταγράφονται οι αντιδράσεις της κοινωνίας στις δύο περιπτώσεις.⁴ Το δεύτερο βίντεο ήταν ένα μικρό απόσπασμα από το ντοκιμαντέρ *El sistema*.⁵ Το παραπάνω υλικό αποτέλεσε το αρχικό ερέθισμα για να διερευνηθεί το θέμα του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι μαθητές, σε ρόλο ειδικών, ανέλυσαν και κατέθεσαν απόψεις, ενώ δέχονταν τηλεφωνικές παρεμβάσεις από τους υπόλοιπους μαθητές. Οι μαθητές προβληματίστηκαν έντονα για τη διαφορετική αντιμετώπιση που έχουν οι άνθρωποι λόγω της εμφάνισης και εξέφρασαν σημαντικές διαφωνίες: «Οι άνθρωποι, αντί να βοηθάνε τους φτωχούς, βοηθάνε τους πλούσιους / είναι υποκριτές». Ταυτόχρονα ανακά-

λεσαν προσωπικές εμπειρίες: «Η μητέρα μου έχει συμπεριφερθεί με αυτό τον τρόπο / Τέτοια περιστατικά τα βλέπω συχνά στις καφετέριες και στα εστιατόρια». Τη σοβαρότητα και τη συγκέντρωση των μαθητών σχολίασε με ενθουσιασμό τόσο η εκπαιδευτικός της τάξης όσο και ο κριτικός φίλος.

Με στόχο την εμφάνιση σε θέματα κοινωνικού αποκλεισμού, το αρχικό ερέθισμα της έκτης συνάντησης αποτέλεσε η ιστορία δύο παιδιών, ενός εύπορου κοριτσιού και ενός άπορου αγοριού, που ενώ ήταν συμμαθητές στο σχολείο, εντούτοις η καθημερινότητά τους περιγραφόταν τελείως διαφορετική. Με την τεχνική «το ρολόι της ζωής» οι μαθητές παρουσίασαν τις διαφορές στη ζωή τους, τονίζοντας κυρίως την παιδική εργασία και τον κοινωνικό αποκλεισμό του αγοριού και την πληθώρα των εξωσχολικών δραστηριοτήτων και τις ανέσεις του κοριτσιού. Αξίζει να σημειωθεί το έντονο ενδιαφέρον που έδειξαν οι ομάδες στην αναζήτηση πιθανών λύσεων/αλλαγών για την άρση της καταπίεσης και του αποκλεισμού που βίωνε ο πρωταγωνιστής με την ταυτόχρονη ενδυνάμωσή του. Γράφει ένας μαθητής: «Το σημερινό μάθημα με έκανε να νιώσω την ανάγκη να βοηθήσω ανθρώπους λιγότερο τυχερούς».

Με στόχο την ευαισθητοποίηση της τάξης στην έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης, το αρχικό ερέθισμα της έβδομης συνάντησης αποτέλεσε το παραμύθι του Όσκαρ Ουάιλντ *Ο ευτυχισμένος πρίγκιπας* σε βίντεο, που αφορά τις πράξεις αλληλεγγύης ενός αγάλματος και ενός χελιδονιού. Η ιστορία ευαισθητοποίησε ιδιαίτερα τα παιδιά, που μέσα από τις τεχνικές «καρέκλα των αποκαλύψεων» και «περίγραμμα χαρακτήρα», εκφράστηκαν θερμά για τις πράξεις αλληλεγγύης: «Δεν στενοχωρήθηκα τόσο όταν με πέταξαν στη φωτιά, όσο όταν πέθανε το αγαπημένο μου χελιδόνι και η καρδιά μου μοιράστηκε στα δύο. Θέλω να βοηθήσω όλη την πόλη». Ειδική αναφορά χρειάζεται να γίνει στους τελικούς αυτοσχεδιασμούς των παιδιών, που παρουσίασαν πράξεις κοινωνικής αλληλεγγύης τις οποίες συναντούν στην καθημερινότητά τους ή που τα ίδια έχουν προσφέρει. Οι ομάδες επέλεξαν να παρουσιάσουν οργανώσεις όπως Unicef, Ένα όνειρο μια ευχή, αλλά και απλές σκηνές όπου προσφέρουν πράγματα ή κάνουν εράνουσ. Έγινε φανερή η σύνδεση της έννοιας της κοινωνικής αλληλεγγύης με τις εμπειρίες και την καθημερινότητα των παιδιών. Οι περισσότεροι μαθητές ξεχώρισαν την τελευταία συνάντηση: «Το σημερινό μάθημα ήταν το αγαπημένο μου, κυρίως γιατί το παραμύθι με ενθουσίασε».

Στην τελευταία συνάντηση, διάρκειας μίας ώρας, η τάξη κλήθηκε να καταθέσει συνολικά τις απόψεις της για το πρόγραμμα. Μέσα από τη θεατρική γλώσσα και συγκεκριμένα τις παγωμένες εικόνες, όπως και μέσα από τις τελικές γραπτές καταθέσεις, τα παιδιά εξέφρασαν γνώση, ενδιαφέρον και ευαισθησία για το θέμα, κριτική συνειδητοποίηση και διάθεση για κοινωνική αλλαγή, ενώ για τη μαθησιακή διαδικασία που ακολουθήθηκε δήλωσαν: «Είναι μια εμπειρία που δεν θα ξεχάσω ποτέ / Τα εργαστήρια θεάτρου μας βοήθησαν / Ήταν υπέροχα/διασκεδάσα και έμαθα ταυτόχρονα».

7. Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα της έρευνας προέκυψαν ύστερα από μελέτη του ερευνητικού υλικού που συλλέχθηκε και αναλύθηκε μέσα από σχεδιαγράμματα, κωδικοποιήσεις και αναστοχασμούς με τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι συμμετείχαν. Σαφώς, υπήρξαν περιορισμοί στην έρευνα, όπως ο περιορισμένος χρόνος διεξαγωγής των συναντήσεων, η δυσκολία της συγκεκριμένης ενότητας σε γνωστικό επίπεδο, η μη εξοικείωση των μαθητών με τις θεατρικές τεχνικές και την εκπαιδευτικό ερευνήτρια, δυσκολίες που χρειάζεται να ληφθούν υπόψη.

Στο σημείο αυτό αναλύονται τα συμπεράσματα της έρευνας, τα οποία παρουσιάζονται ανά ερευνητικό στόχο. Σχετικά με τον βασικό στόχο και τη δυνατότητα εμφάνισης στο θέμα της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της αλληλεγγύης, οι μαθητές μέσω της Θεατρικής Αγωγής διερεύνησαν σε βάθος τις αιτίες και τις επιπτώσεις των φαινομένων, κατανόησαν καταστάσεις και προέβηκαν σε προσωπικές καταθέσεις, συνειδητοποιώντας τη δική τους πραγματικότητα. Και ενώ στην αρχή της παρέμβασης τοποθέτησαν το φαινόμενο της φτώχειας αποκλειστικά στην Αφρική, σύντομα συνειδητοποίησαν πόσο τους αφορά το θέμα. Χαρακτηριστικά, μέσα από το παραμύθι *Ένα δέντρο μια φορά* και τις ανάλογες θεατροπαιδαγωγικές τεχνικές, οι μαθητές κατανόησαν σε βάθος τις συνέπειες της φτώχειας και ανακάλεσαν προσωπικές ιστορίες. Σχετικά με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού, αναπόδραστη ήταν η σύνδεσή του με το θέμα της φτώχειας. Τέλος, μέσα από το παραμύθι *Ο ευτυχισμένος πρίγκιπας* και τις σχετικές θεατροπαιδαγωγικές τεχνικές, οι μαθητές σημείωσαν σημαντική αλλαγή ως προς τη νοηματοδότηση της έννοιας της κοινωνικής αλληλεγγύης ανακαλώντας δικές τους βιωμένες εμπειρίες.

Ειδική αναφορά χρειάζεται να γίνει στην ευαισθητοποίηση των παιδιών στο θέμα και στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, ένα εγχείρημα που κατακτήθηκε σταδιακά αλλά ουσιαστικά. Και ενώ οι μαθητές από την αρχή δήλωναν ενήμεροι για το θέμα και εξοικειωμένοι με φωτογραφικό υλικό και σχετικές δράσεις, εντούτοις δεν είχαν συνειδητοποιήσει τη σύνδεσή του με την πραγματικότητά τους. Επιπλέον, στην καθημερινότητά τους υπήρχαν δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης –παροχή υλικής βοήθειας σε μαθητές, ένταξη

του σχολείου στο πρόγραμμα ΔΡΑ.ΣΕ-, παρ' όλα αυτά δεν είχαν αντιληφθεί το κοινωνικό πλαίσιο αυτών των δράσεων. Η ευαισθητοποίηση ήρθε σταδιακά και, κυρίως όταν προσέγγισαν θεατροπαιδαγωγικά τις ιστορίες του Τριβιζά και του Ουάιλντ, όπου αναδείχθηκε η συμβολή της λογοτεχνίας στην ανάπτυξη της συλλογικής νοηματοδότησης.

Η ενσυναίσθηση που σταδιακά ανέπτυξαν οι μαθητές για το θέμα, μέσα από την ασφάλεια των ρόλων και των λογοτεχνικών ιστοριών, τους οδήγησε σε κριτική συνειδητοποίηση των καταστάσεων και διάθεση για κοινωνική αλλαγή. Σημαντική ως προς την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης ήταν η χρήση των θεατρικών τεχνικών του Θεάτρου του Καταπιεσμένου, καθώς οι μαθητές, μέσα σε ένα κλίμα διαλόγου και επικοινωνίας, εξέφραζαν δημιουργικά συμφωνίες ή διαφωνίες μεταξύ τους, μελετούσαν τις θέσεις τους από ποικίλες οπτικές και ασκούσαν πολλές φορές κριτική στην κοινωνία και διάθεση για κοινωνική αλλαγή.

Τα παιδιά, μέσα από τη Θεατρική Αγωγή και τα συγκεκριμένα ερεθίσματα-ιστορίες, ανακάλεσαν προσωπικές εμπειρίες σχετικές με το θέμα. Μπορεί να μη συγκαταλέγονται όλα στις άπορες οικογένειες, όμως ήταν πολύ έντονοι οι βιωματικές καταθέσεις τους για οικογένειες, φίλους ή γνωστούς που βιώνουν καταστάσεις φτώχειας. Μάλιστα, μέσα από την ανάλυση της κοινωνικής αλληλεγγύης, ήταν σε θέση να εκτιμήσουν τον έντονο θεσμό της οικογένειας στην Κύπρο, που πάντα στηρίζει, καθώς και τις πράξεις αλληλεγγύης από την κοινότητα και ειδικότερα από τη σχολική μονάδα, η οποία φροντίζει ώστε οι συγκεκριμένοι μαθητές να βιώνουν στο ελάχιστο τις συνέπειες της φτώχειας.

Σχετικό με το παραπάνω ήταν η αλλαγή στάσεων των παιδιών που επιτεύχθηκε σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Έτσι, αρκετοί ήταν οι μαθητές που προσέγγισαν τους μετανάστες με μεγαλύτερη επιείκεια και συμπόνια, αφού κατανόησαν πως η φτώχεια και η ανάγκη τους ανάγκασαν να φύγουν από τη χώρα τους. Επίσης αντιλήφθηκαν τη σπουδαιότητα της κοινωνικής αλληλεγγύης ως απάντηση στον κοινωνικό αποκλεισμό ή, όπως το έθεσαν, «ως συναίσθημα το οποίο πηγάζει από μέσα μας. Έτσι, συνειδητοποίησαν ότι οι δράσεις με κοινωνικό έργο δεν χρειάζεται να ξεκινούν αποκλειστικά «εκ των άνω», αλλά «από κάτω», από τους απλούς πολίτες, που ανταποκρίνονται στον συνάνθρωπο.

Σαφώς, μέσα από την παρέμβαση καλύφθηκαν και έμμεσοι στόχοι, που δεν είχαν τεθεί στα ερευνητικά ερωτήματα. Μέσα από τη θεατρική διαδικασία αναπτύχθηκε η φαντασία και η δημιουργικότητα των μαθητών, ενισχύθηκε η συμμετοχικότητα, η συνεργασία και η κοινωνικοποίησή τους. Η διαδικασία της μάθησης μέσα από τις θεατρικές συμβάσεις ήταν πιο εύκολη και πιο ευχάριστη. Τέλος, πιο δημοφιλείς θεατρικές δραστηριότητες αναδείχθηκαν οι παγωμένες εικόνες, οι αυτοσχεδιασμοί και το περίγραμμα χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, ενδιαφέρον έδειξε η τάξη και για τα τεχνικές «δάσκαλος σε ρόλο», «συνέντευξη» και «τηλεοπτική εκπομπή».

Αξίζει να σημειωθεί η επιθυμία που εξέφρασαν οι μαθητές στην εκπαιδευτικό-ερευνητρια για επόμενη συμμετοχή τους σε παρόμοιο πρόγραμμα Θεατρικής Αγωγής. Οι ίδιοι κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η θεατρική δραστηριότητα τους βοήθησε να κατανοήσουν σε βάθος την ενότητα και, συγκεκριμένα, ένας μαθητής ανέφερε πως κάθε θεατρική δραστηριότητα αποτελούσε και μια διαδικασία μάθησης. Η γνώση δηλαδή αποκτήθηκε μέσα από τη βιωματική, εμπειρική μάθηση και όχι μέσα από μετωπική διδασκαλία, ενώ η σύνθετη φύση της ενότητας της φτώχειας αποτελούσε πραγματική πρόκληση.

8. Αντί επιλόγου

Στόχος της ανακοίνωσης ήταν να αναδείξει την άμεση σύνδεση της Θεατρικής Αγωγής με την Αγωγή Υγείας προσεγγίζοντας, στο πλαίσιο μιας εκπαιδευτικής παρέμβασης, το φλέγον κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Η ουσιαστική δύναμη του θεάτρου στον τομέα της εκπαίδευσης γίνεται φανερή μέσα από την περιγραφή και τα συμπεράσματα της παρέμβασης, ενισχύοντας και προσθέτοντας ακόμη ένα μικρό λιθαράκι στον αγώνα αξιοποίησης της Θεατρικής Αγωγής ως απαραίτητο μέσο διδασκαλίας και ως εργαλείο κοινωνικής παρέμβασης.

Σημειώσεις

- 1 Η ανακοίνωση αντλεί περιεχόμενο από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο μεταπτυχιακής διατριβής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Θεατρικές Σπουδές» του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου (Χριστοδούλου, 2017).
- 2 Περισσότερες λεπτομέρειες για τα παραπάνω προγράμματα στα *Ki an ήσουν εσύ*; Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε από <https://www.humanrights.theatroedu.gr/>, *Radical Hope*, Πανελλήνιο Δί-

- κτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε από <http://theatroedu.gr/el-gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/radicalhope.aspx>, *Παρεμβάσεις στους καταυλισμούς*, ΑΡΣΙΣ. Ανακτήθηκε από <http://www.arsis.gr/drasis-ke-ipiresies/paremvasis-stous-katavlistous>, *Musiques Migratoires*, Erasmus+. Ανακτήθηκε από <https://migratorymusics.blogspot.com>. Ανακτήθηκε από <http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/programma-daphne-iii>, *Δράσεις Σχολικής και Κοινωνικής Ενταξης*, ΔΡΑ.ΣΕ. Ανακτήθηκε από <https://www.structuralfunds.org.cy/Drase> και *Voice(it)*. Ανακτήθηκε από <https://www.unic.ac.cy/el/event/%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CE%B7%CE%BB%CF%8E%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-voice-it-%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CF%80-2/>
- 3 Αναλυτική περιγραφή της παρέμβασης, των φάσεων, τεχνικών δραματοποίησης και υλικού κάθε συνάντησης στο (Χριστοδούλου, 2017).
  - 4 Περισσότερες πληροφορίες για το υλικό, στο *Fight unfair*, Unicef. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=H-3N1SP7by8>
  - 5 Περισσότερες πληροφορίες για το υλικό, στο *EL SISTEMA σώζοντας ζωές*, Εξάντας, Γ. Αυγερόπουλος, 2011-2012-NET DTV. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=Fl3OO79fAgU&t=3s>

Βιβλιογραφία

- Αυδή, Α. & Χατζηγεωργίου, Μ. (2007). *Η τέχνη του Δράματος στην εκπαίδευση. 48 προτάσεις για εργαστήρια θεατρικής αγωγής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Αμίτσης, Γ. (2006). *Η Ευρωπαϊκή στρατηγική κοινωνικής ένταξης: Το θεσμικό οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Αφουξενίδης, Α. (2015). «Η κοινωνία πολιτών στην εποχή της κρίσης», στο *Το Πολιτικό Πορτραίτο της Ελλάδας*. Γεωργαράκης, Ν.Γ. & Δεμερτζής, Ν. (επιμ.). Αθήνα: Gutenberg & Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Γραμματάς, Θ. (1999). *Fantasyland: Θέατρο για παιδικό και νεανικό κοινό*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Γούλας, Χ. (2006). *Φτώχεια εκπαίδευση και κοινωνικός αποκλεισμός: η περίπτωση των σιτιζομένων στα συσσίτια της Εκκλησίας*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Θεσσαλονίκη.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2007). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (μετ. Κυρανάκης, Σ., Μαυράκη, Μ., Μητροπούλου, Χ., Μπιθάρ, Π., Φιλοπούλου, Μ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Flowers, N., (2012). *Μικρή Πυξίδα. Comrasito: Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα για Παιδιά* (μετ. Αγγελίδης, Σ.). Ελληνική έκδοση. Λευκωσία, Κύπρος.
- Καυταντζόγλου, Λ.Ι. (2006). *Κοινωνικός αποκλεισμός: εκτός, εντός και υπό. Θεωρητικές, ιστορικές και πολιτικές καταβολές μιας διαφορούμενης έννοιας*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Κατσαρού, Ε. & Τσάφος, Β. (2003). *Από την έρευνα στη διδασκαλία. Η εκπαιδευτική έρευνα δράσης*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Κατσαρίδου, Μ. (2014). *Η θεατροπαιδαγωγική μέθοδος. Μια πρόταση για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας σε διαπολιτισμική τάξη*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλη.
- Κατσαρίδου, Μ. (2011). *Η Μέθοδος της Δραματοποίησης στη Διδασκαλία της Λογοτεχνίας*. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Θεσσαλονίκη.
- Κουρετζής, Λ. (2008). *Το Θεατρικό Παιχνίδι και οι διαστάσεις του*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Οικονόμου, Χ., Φέρωνας, Α. (2006). *Οι εκτός των τειχών: Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*. Αθήνα: Διόνικος.
- Παπαδόπουλος, Σ. (2006). «Το θέατρο στην εκπαίδευση και η συνάντηση με τους “Άλλους”». Στο Χατζηδήμου, Δ. & Βιτσιλάκη, Χ. (επιμ.), *Το σχολείο στην κοινωνία της πληροφορίας και της πολυπολιτισμικότητας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Παπαδόπουλος, Σ. (2007). *Με τη Γλώσσα του Θεάτρου. Η Διερευνητική Δραματοποίηση στη Διδασκαλία της Γλώσσας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Τσιάκαλος, Γ. (1999). *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη* (επιμ. Ελένη Σπανού). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Φρέιρε, Π. (1977). *Η Αγωγή του Καταπιεζόμενου* (μετ. Γ. Κριτικός). Αθήνα: Ράππας.
- Χριστοδούλου, Θ. (2017). *Το Θέατρο στο μάθημα της Αγωγής Υγείας: Μια παρέμβαση για τη φτώχεια*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου. Τμήμα Θεατρικών Σπουδών.

- Altrichter, H., Posch, P., Somekh, B. (2001). *Οι εκπαιδευτικοί ερευνούν το έργο τους. Μια εισαγωγή στις μεθόδους της έρευνας δράσης* (μετ. Μ. Δεληγιάννη). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Backwith, D. (2015). *Social work, Poverty and Social Exclusion*. England: Open University Press.
- Boal, A. (1985). *Theatre of the Oppressed* (tr. Charles A. & M.L. McBride). New York: Theatre Communications Group.
- Nicholson, H. (2005). *Applied Drama: The Gift of Theatre*. England: Palgrave Macmillan.
- Schutzman, M., Cohen-Cruz, J. (1994). *Playing Boal. Theatre, Therapy, Activism*. London: Routledge.
- Wilber, G.L. (2015). *Poverty: A new perspective*. Lexington: The University Press of Kentucky.

Άρθρα

- Γραμματάς, Θ. (2016). «Το Θέατρο ως Πάμμουσος Παιδαγωγία». Ανακτήθηκε από <http://theodoregrammatas.com/el>
- Marlier, E. & Atkinson, A. B. (2010). “*Indicators of poverty and Social Exclusion in a Global Context*”, *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 29, No. 2, Special Issue on Poverty Measurement (SPRING 2010), pp. 285-304. Wiley on behalf of Association for Public Policy Analysis and Management. Ανακτήθηκε από <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/pam.20492>
- Παπαγεωργίου, Ν. (2015). «Οικονομική κρίση και κοινωνική αλληλεγγύη: ο ρόλος των γυναικών». *Σύνθεσις*. Vol 4, nub 2 pp. 1423-158. Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ. Ανακτήθηκε από <https://ejournals.lib.auth.gr/synthesis>

Διαδικτυακές πηγές

- Κι αν ήσουν εσύ*. Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε από <https://www.humanrights.theatroedu.gr/>
- Radical Hope*, Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε από <http://theatroedu.gr/el-gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/radicalhope.aspx>
- Δράσεις Σχολικής και Κοινωνικής Ενταξης*, ΔΡΑ.ΣΕ. Ανακτήθηκε από [https://www.structuralfunds.org.cy/DraseVoice\(it\)](https://www.structuralfunds.org.cy/DraseVoice(it)). Ανακτήθηκε από <https://www.unic.ac.cy/el/event/%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CE%B7%CE%BB%CF%8E%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-voice-it-%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CF%80-2/>
- Μάθημα Αγωγής Υγείας Δημοτικής Εκπαίδευσης*, Νέα Αναλυτικά Προγράμματα, ΝΑΠ, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. Ανακτήθηκε από <http://agogyd.schools.ac.cy/index.php/el/agogi-ygeias/analytiko-programma>
- Μεθοδολογία*, Νέα Αναλυτικά Προγράμματα, ΝΑΠ, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. Ανακτήθηκε από http://archeia.moec.gov.cy/sd/262/ap_methodologia.pdf
- Παρεμβάσεις στους καταυλισμούς*, ΑΡΣΙΣ. Ανακτήθηκε από <http://www.arsis.gr/drasis-ke-ipiresies/paremvasis-stous-katavlistmous>
- DAPHNE III*. Ανακτήθηκε από <http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/programma-daphne-iii> *Fight unfair*, Unicef. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=H-3N1SP7by8>
- Ένα δέντρο μια φορά* του Ευγένιου Τριβιζά. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=Voz9S4xb0xM>
- Ο ευτυχισμένος πρίγκιπας* του Όσκαρ Ουάιλντ. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=VmVSpd17BCI&t=609s>
- EL SISTEMA σώζοντας ζωές*, Εξάντας, Γ. Αυγερόπουλος, 2011-2012- NET DTV. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch/el>

